

Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі: питання теорії та практики

Рябовол Л. Т.

*Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка,
вул. Шевченка, 1, Кропивницький, Україна
lryabovol8@gmail.com*

Ключові слова:

*адміністративне судочинство,
адміністративний суд, прин-
ципи адміністративного судо-
чинства, принцип офіційності,
змагальність, диспозитив-
ність.*

У статті принципи адміністративного судочинства визначено як загальні, фундаментальні положення, основоположні засади здійснення судового адміністративного процесу; норми, правила, якими керуються адміністративні суди у процесі вирішення адміністративних справ. Встановлено, що принципи адміністративного судочинства відображають не лише загальні засади і правила, але й особливості його здійснення, і це передусім стосується принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі. Виявлено, що у науковому середовищі не сформовано однозначної оцінки цього принципу. Мета статті – визначити специфіку адміністративного судочинства у зв'язку з реалізацією у ньому принципу офіційності. Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі – один із найбільш загальних, основних положень, виходячи з яких здійснюється адміністративне судочинство. Він закріплений у КАСУ як норма-принцип, а його включення у загальний перелік принципів адміністративного судочинства зумовлене специфікою останнього і сприяє виконанню його завдання. Вчені суголосні у тому, що втілення в адміністративному судочинстві принципу офіційності вимагає від адміністративного суду процесуальної активності, а також детермінує особливе змістове наповнення принципів змагальності й диспозитивності. Офіційне з'ясування всіх обставин у справі визначено як закріплене у КАСУ правило, згідно з яким адміністративний суд вживає всі заходи у межах чинного законодавства, у т. ч. щодо виявлення та витребування доказів із власної ініціативи, котрі дозволять з'ясувати всі обставини у справі та є необхідними і достатніми для винесення законного й обґрунтованого рішення в адміністративній справі. Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі реалізується на всіх етапах і стадіях адміністративного судочинства. Недостатня його реалізація судом є підставою для оскарження відповідного судового рішення, скасування його судом вищої інстанції та направлення на новий судовий розгляд до суду першої інстанції.

Principle of official clarifications of all circumstances in the case: issues of theory and practice

Ryabovol L. T.

*Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University,
Shevchenka str., 1, Kropyvnytskyi, Ukraine
lryabovol8@gmail.com*

Key words:

*administrative proceedings,
administrative court, principles
of administrative proceedings,
principle of formality, adversarial
proceedings, dispositiveness.*

The article defines the principles of administrative proceedings as general, fundamental provisions, fundamental principles underlying the implementation of judicial administrative proceedings; norms, rules that guide administrative courts in the process of resolving administrative cases. It is established that the principles of administrative proceedings reflect not only the general principles and rules, but also the peculiarities of its implementation, which primarily concerns the principle of official clarification of all the circumstances of the case. It was found that in the scientific community there is no unambiguous assessment of this principle. The purpose of the article is to determine the specifics of administrative proceedings in connection with the implementation of the principle of formality. It was stated that the principle of official clarification of all the circumstances of the case is one of the most general, basic provisions, based on which administrative proceedings are conducted. It is enshrined in the CAPU as a rule-principle, and its inclusion in the general list of principles of administrative justice is due to the specifics of the latter and contributes to its task. It was found that scholars agree that the implementation of the principle of formality in administrative proceedings requires procedural activity from the administrative court, as well as determines the special content of the principles of adversarial and dispositive. The official clarification of all the circumstances of the case is defined as a rule enshrined in the CAPU, according to which the administrative court takes all measures within the current legislation, including the identification and recovery of evidence on its own initiative, which will clarify all the circumstances of the case and are necessary and sufficient to make a lawful and reasonable decision in an administrative case. The principle of official clarification of all the circumstances of the case is implemented at all stages of administrative proceedings. Insufficient implementation by a court is a ground for appealing the relevant court decision, revoking it by a court of higher instance and referring it to a new trial in the court of first instance.

Вступ. Принципи судочинства, закріплені у законодавстві, є сутнісними характеристиками системи судочинства держави, відображають її важливі риси та визначають структуру, дозволяють зрозуміти її сутність і значення, сприяють правильному застосуванню процесуальних норм і водночас окреслюють напрям і перспективи її розвитку. В Академічному тлумачному словнику української мови поняття «принцип» визначено як основне, вихідне положення, засаду; правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства тощо; переконання, норму, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [1, с. 693]. З позицій такого підходу, а також відштовхуючись від законодавчого визначення поняття «адміністративне

судочинство» як діяльності адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ у порядку, встановленому КАСУ (п. 5 ч. 1 ст. 4 КАСУ) [2], принципи адміністративного судочинства можливо трактувати як загальні, основні, фундаментальні положення, виходячи з яких воно здійснюється; основоположні засади, правила здійснення судового адміністративного процесу; норми, правила, якими керуються адміністративні суди у процесі розгляду і вирішення адміністративних справ.

Принципи адміністративного судочинства відображають як найбільш загальні засади і правила, так і особливості його здійснення. Останнє більшою мірою стосується принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі. Саме на нього

можливо екстраполювати визначення поняття «принцип» як «особливості, покладеної в основу створення або здійснення чого-небудь» [1, с. 693]. Дійсно, принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі є специфічним виключно для адміністративного судочинства. Його наявність зумовлена тим, що адміністративні суди покликані розглядати й вирішувати публічно-правові спори, тобто спори, в яких хоча б одна зі сторін є суб'єктом владних повноважень. Тож сторони мають нерівні можливості, а суд, як вказує Н.В. Шевцова, покликаний їх зрівноважити, збалансувати, зокрема активно підтримувати процес провадження, досліджувати фактичні обставини справи в найповнішому обсязі [3, с. 13].

Віднесення офіційного з'ясування всіх обставин у справі до основних засад (принципів) адміністративного судочинства і закріплення його в п. 4 ч. 3 ст. 2 КАСУ сприяє виконанню завдання адміністративного судочинства, яким є «справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин із метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень» (ч. 1 ст. 2 КАСУ) [2], а ступінь його втілення в діяльності адміністративних судів зумовлює їх ефективність, дієвість щодо виконання цього завдання. Нині проблематика, окреслена темою статті, продовжує привертати науковий інтерес вітчизняних учених. Її вивчали О.В. Білоус, І.Б. Коліушко, О.В. Кротюк, Р.О. Куйбіда, В.А. Сьоміна, Н.В. Шевцова та ін. У контексті розробки питання системи принципів адміністративного судочинства до принципу офіційності зверталися О.П. Баранчик, М.В. Джафарова, О.М. Капля, Т.О. Коломоець, І.О. Корецький, М.Д. Кухар, Н.Б. Писаренко та ін.

У науковому середовищі поки що не сформовано однозначної оцінки принципу офіційності. Так, О.М. Капля вказує, що, втілюючись в активній ролі суду, принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі може проявлятися як обмеження принципів змагальності й диспозитивності та водночас забезпечує сторонам можливість ефективніше користуватися своїми правами у процесі доказування та відстоювання своєї позиції [4, с. 15]. Н.В. Шевцова також зазначає, що офіційне з'ясування всіх обставин у справі є дієвим інструментом реалізації адміністративними судами покладеного на них обов'язку щодо захисту прав та інтересів осіб, і його дія може виявлятися як обмеження в адміністративному судочинстві принципу класичної змагальності сторін і класичного підходу до диспозитивності [3, с. 17]. Н.Б. Писаренко та інші поділяють позицію, що офіційне з'ясування всіх обставин

у справі є способом забезпечення ідей рівності та змагальності сторін, сприяє їх повноцінному впровадженню в адміністративне судочинство. В.К. Колпаков і В.В. Гордєєв розглядають цей принцип як «фундамент» для побудови адміністративного судочинства й основний інструмент реалізації його завдання, а втілення цього принципу – як забезпечення головної юридичної гарантії захисту прав і свобод, якою є справедливий судовий захист і винесення законного й обґрунтованого рішення у справі [5, с. 51]. Р.О. Куйбіда, М.Д. Кухар, В.С. Стефанюк, В.А. Сьоміна та інші констатують, що принцип офіційності до певної міри обмежує (стримує) дію принципів змагальності й диспозитивності, однак не розглядають це як недолік першого. Отже, ця тема залишається актуальною і дискусійною, чим і зумовлена тема й мета нашої статті.

Мета статті – визначити специфіку адміністративного судочинства у зв'язку з реалізацією у ньому принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ч. 4 ст. 9 КАСУ «суд вживає визначені законом заходи, необхідні для з'ясування всіх обставин у справі, у т. ч. щодо виявлення та витребування доказів із власної ініціативи». У цьому полягає сутність офіційного з'ясування всіх обставин у справі як принципу адміністративного судочинства, наявність якого зумовлена особливим характером діяльності адміністративних судів із розгляду адміністративних справ, в основі яких – публічно-правовий спір. На реалізацію цього принципу адміністративний суд може і повинен вийти за межі позовних вимог. Так, для захисту прав, свобод чи інтересів особи, порушених, як вона вважає, рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень, адміністративний суд, до якого ця особа звернулася, не обмежується шляхами, перелік яких закріплено у п. 1–6 ч. 1 ст. 5 КАСУ, може здійснювати захист і в інший спосіб, що не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини та громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень (ч. 2 ст. 5, ч. 2 ст. 9 КАС України) [2].

Вчені суголосні у тому, що втілення в адміністративному судочинстві принципу офіційності вимагає від адміністративного суду процесуальної активності, а також детермінує особливе змістове наповнення принципів змагальності та диспозитивності. І.О. Корецький наголошує, що змагальність, переплітаючись у судовому адміністративному процесі із принципом офіційності, зумовлює покладання на адміністративний суд при розгляді ним адміністративних справ зобов'я-

зань вести активну роботу з роз'яснення прав і обов'язків усім учасникам процесу на різних його стадіях [6, с. 11]. Специфіка адміністративного судочинства у зв'язку з реалізацією у ньому принципів змагальності й диспозитивності разом із принципом офіційності виявляється у тому, як вважають В.К. Колпаков, В.В. Гордєєв, І.Б. Коліушко, Р.О. Куйбіда та ін., що адміністративний суд може не лише виходити за межі позовних вимог, якщо це необхідно для відновлення прав особи, порушених суб'єктами владних повноважень, але і «контролювати» те, як учасники справи розпоряджаються своїми матеріальними та процесуальними правами, спрямовувати й коригувати цей процес із метою захисту прав, свобод, законних інтересів будь-яких інших осіб [5, с. 22; 7, с. 144].

Загалом значення офіційного з'ясування всіх обставин у справі, враховуючи напрацювання О.В. Кротюка [8, с. 15], вбачаємо у тому, що цей принцип: відображає специфіку адміністративного судочинства; сприяє досягненню балансу публічних і приватних інтересів в адміністративному судочинстві; вимагає, аби були виявлені та всебічно досліджені всі обставини у справі, що забезпечує законність рішень адміністративного суду; забезпечує активну процесуальну діяльність суб'єктів адміністративного судочинства; свідчить про рівень розбудови й досконалості адміністративного судочинства.

Офіційне з'ясування всіх обставин у справі можливо визначити як закріплене у п. 4 ч. 3 ст. 2 та ч. 4 ст. 9 КАСУ правило, згідно з яким адміністративний суд вживає всі заходи у межах чинного законодавства, у т. ч. щодо виявлення та витребування доказів із власної ініціативи, які дозволять з'ясувати всі обставини у справі та є необхідними і достатніми для винесення законного й обґрунтованого рішення в адміністративній справі.

Втілення в адміністративному судочинстві принципу офіційності суттєво відрізняє адміністративний процес від інших судових процесів. Під час вирішення публічно-правового спору адміністративний суд, як зазначає Н.Б. Писаренко, реалізує повноваження, не властиві судам інших юрисдикцій, відіграє роль не тільки арбітра, але й активного учасника процесу, уповноваженого на дії, вчинення яких може суттєво позначитися на результатах вирішення спору [9, с. 23]. Законодавче закріплення таких повноважень заклало підґрунтя для наукової дискусії щодо того, яким є судовий адміністративний процес за своїм характером – змагальним чи розшуковим (інквізиційним). Змагальний позначається тим, що суд ухвалює рішення на основі поданих йому доказів, збір, підготовка і подання доказів покладається на сторони, котрі наділяються процесуальними пра-

вами та є суб'єктами доказування, натомість у розшуковому процесі, зокрема у дослідженні доказів, визначальну роль відіграє суд. Саме із принципом офіційності пов'язують або ідентифікують розшуковий судовий процес, який, як вказують І.Б. Коліушко і Р.О. Куйбіда, дещо нагадує принцип об'єктивної істини у радянському цивільному процесі та водночас є характерним для більшості європейських країн [7, с. 70].

Нині специфіку адміністративного судочинства Н.В. Шевцова вбачає у тому, що, на відміну від суто змагального процесу, де суд оперує виключно тим, на що посилаються сторони, адміністративний суд має повністю встановити обставини справи, щоб ухвалити справедливе й об'єктивне рішення [3, с. 13]. На думку В.К. Колпакова і В.В. Гордєєва, у вітчизняних адміністративних судах процес є змагальним у поєднанні з елементами розшукового [5, с. 22]. Оптимальною видається позиція Г.П. Тимченко, згідно з якою за сучасних умов будь-який тип судочинства є змагальною системою, «збагаченою» як елементами розшуку, так і необхідними повноваженнями суду, якими він наділений із метою створення умов для найбільш повної реалізації учасниками судового процесу своїх прав [10, с. 314]. Такий підхід ґрунтується на сформованій позиції ЄСПЛ, у рішеннях котрого неодноразово зазначалося, що змагальна та інквізиційна системи можуть співіснувати, однак важливо, аби деякі риси інквізиційних систем (як обмежена здатність сторін викликати свідків під час судового розгляду) не призводили до порушень принципу справедливості [11, с. 67].

Недостатньо повна реалізація принципу офіційності адміністративними судами першої та апеляційної інстанцій може бути підставою оскарження їх рішень до Верховного Суду, а також до ЄСПЛ відповідно до ст. 6 § 1 ЄКПЛ. Саме тим, що, ухвалюючи рішення, суди неповно з'ясували обставини, які мають значення у справі, були обґрунтовані касаційні скарги у справах № 826/22842/15 (касаційне провадження № К/9901/14014/18), № 160/8046/18 (адміністративне провадження № К/9901/22479/19) тощо. Це спричиняло скасування відповідних рішень і направлення справи на новий розгляд до суду першої інстанції. Такого висновку Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду дійшов у справі № 814/1793/17 (адміністративне провадження № К/9901/58034/18). У відповідній Постанові від 06 лютого 2019 р. вказано, що обставини, які мають істотне значення для правильного вирішення цієї справи, залишилися нез'ясова-

ними. Так, те, що позивач відмовився від залучення другого відповідача, не позбавляє суд права / можливості залучити другого відповідача, тим більше, коли суд з'ясував, що відповідати за позовом має інший суб'єкт владних повноважень, а підстави для задоволення позову до відповідача, якого вказав позивач, відсутні. У цьому, зокрема, і проявляється принцип офіційного з'ясування всіх обставин справи, якого слід дотримуватися поряд зі змагальністю та диспозитивністю [12].

Відповідна правова позиція викладена у Постанові Верховного Суду (далі – ВС) у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 03 жовтня 2019 р. у справі № 826/15560/15 (адміністративне провадження № К/9901/12070/18). У цій справі ВС установив, що оскаржувані рішення судів першої та апеляційної інстанцій не відповідають вимогам законності (ухвалені судом із порушенням норм матеріального і процесуального права) й обґрунтованості (ухвалені судом без повного і всебічного з'ясування обставин в адміністративній справі), оскільки судами не з'ясовано обставини справи, що мають значення для правильного її вирішення. Порушення норм процесуального права, яке унеможливило встановлення фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи, якщо суд не дослідив зібрані у справі докази, є згідно з ч. 2 ст. 353 КАСУ підставою для скасування судових рішень судів першої та (або) апеляційної інстанцій і направлення справи на новий судовий розгляд. У цій справі ВС вважає: для правильного вирішення спору суду необхідно витребувати та належним чином дослідити документи й докази; на реалізацію принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі роль суду при розгляді справи має бути активною; на відміну від суто змагального процесу, в якому суд оперує виключно тим, на що посилаються сторони, в адміністративному процесі мають бути повністю встановлені обставини справи, щоб суд ухвалив справедливе й об'єктивне рішення. Сутність принципу офіційності ВС вбачає у тому, що суд: 1) визначає обставини, які необхідно встановити для вирішення спору; 2) з'ясовує, якими доказами сторони можуть обґрунтувати свої доводи чи заперечення щодо цих обставин; 3) у разі необхідності повинен запропонувати особам, котрі беруть участь у справі, доповнити чи пояснити певні обставини, а також надати суду додаткові докази [13].

Таку саму правову позицію ВС у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду виклав у Постанові від 09 грудня 2019 р. у справі № 826/22842/15 (касаційне провадження

№ К/9901/14014/18). ВС встановив, що суди першої та апеляційної інстанцій ухвалили судові рішення без з'ясування усіх істотних обставин і перевірки їх доказами, отже, порушили норми процесуального права, на підставі чого їхні рішення були скасовані, а справу направлено на новий судовий розгляд до суду першої інстанції [14]. У Постанові ВС у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 31 березня 2020 р. у справі № 160/8046/18 (адміністративне провадження № К/9901/22479/19) як висновок зазначено, що по цій справі у ВС відсутні підстави вважати, що судами з'ясовані всі обставини справи та їм надана правильна юридична оцінка. Згідно з п. 1 ч. 2 ст. 353 КАСУ ВС ухвалив скасувати рішення судів першої та апеляційної інстанцій і направити справу на новий судовий розгляд, під час якого слід врахувати викладене і прийняти обґрунтоване та законне рішення за результатами повного, всебічного й об'єктивного розгляду всіх обставин справи в їх сукупності [15]. У справі № 826/26222/15 (адміністративне провадження № К/9901/29427/18) ВС у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду також дійшов висновку про недотримання судами першої та апеляційної інстанцій принципу офіційного з'ясування всіх обставин справи під час дослідження зібраних у справі доказів, що унеможливило встановлення фактичних обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, що стало підставою для скасування відповідних рішень [16].

Висновки з дослідження. Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі – один із найбільш загальних, основних, фундаментальних положень, виходячи з яких здійснюється адміністративне судочинство. Він прямо закріплений у КАСУ як норма-принцип, а його включення у загальний перелік принципів адміністративного судочинства зумовлене специфікою останнього і значною мірою сприяє виконанню його головного завдання. Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі реалізується на всіх етапах і стадіях адміністративного судочинства. Він суттєво впливає на процесуальний статус учасників судового розгляду адміністративної справи, значно розширює повноваження суду в адміністративному судовому процесі. Недостатньо повна його реалізація судом є підставою для оскарження відповідного судового рішення, його скасуванням судом вищої інстанції та направлення на новий судовий розгляд до суду першої інстанції. Перспективним напрямом дослідження є обґрунтування шляхів підвищення ефективності адміністративного судочинства щодо виконання його основного завдання.

Література

1. Словник української мови : в 11 т. Т. 7. Київ : Наукова думка, 1976. 723 с.
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV (в ред. від 18 липня 2020 р. № 693-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 20.07.2020).
3. Шевцова Н.В. Диспозитивність та офіційність при вирішенні податкових спорів в адміністративному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2011. 22 с.
4. Капля О.М. Принципи адміністративного судочинства України: теорія та практика реалізації : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2018. 38 с.
5. Колпаков В., Гордеев В. Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі в системі принципів адміністративного судочинства. *Право України*. 2014. № 3. С. 47–56.
6. Корецький І.О. Принцип змагальності в адміністративному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 21 с.
7. Адміністративна юстиція: європейський досвід і пропозиції для України / авт.-упоряд. І. Коліушко, Р. Куйбіда ; наук. ред. В. Шишкін. Київ : Факт, 2003. 146 с.
8. Кротюк О.В. Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі та його реалізація в адміністративному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2013. 17 с.
9. Писаренко Н.Б. Концептуальні основи адміністративного судочинства в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. 33 с.
10. Тимченко Г.П. Принципи судочинства України: методологія дослідження. *Правова держава*. 2010. Вип. 21. С. 306–317.
11. Захист права на справедливий суд відповідно до Європейської Конвенції з прав людини : посібник. Рада Європи / укл. Д. Віткаускас, Г. Диков. Київ : Pronto Print, 2018. 190 с.
12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 06 лютого 2019 р. у справі № 814/1793/17 (адміністративне провадження № К/9901/58034/18). URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kas_vp_vid_06_02_2019_roku_u_spravi_814_1793_17_1/.
13. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 03 жовтня 2019 р. у справі № 826/15560/15 (адміністративне провадження № К/9901/12070/18). URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/84703813>.
14. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 09 грудня 2019 р. у справі № 826/22842/15 (касаційне провадження № К/9901/14014/18) URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=86203374&red=10000376c0048231f4e39c62539b84f92f35de&d=5>.
15. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 31 березня 2020 р. у справі № 160/8046/18 (адміністративне провадження № К/9901/22479/19) URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/88507252>.
16. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 31 березня 2020 р. у справі № 826/26222/15 (адміністративне провадження № К/9901/29427/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88506768>.

References

1. Slovník ukrajinskoyi movi (1976) [Dictionary of the Ukrainian language: Academic explanatory dictionary]: v 11 t. T. 7. Kyiv: Naukova dumka, 1976. 723 s. [in Ukrainian]
2. Kodeks administrativnogo sudochinstva Ukrayini [Code of Administrative Procedure of Ukraine] vid 06.07.2005 № 2747-IV (v red. vid 18.07.2020 № 693-IX). [in Ukrainian]
3. Shevcova N.V. (2011) Dispozitivnist ta oficijnist pri virishenni podatkovih sporiv v administrativnomu sudochinstvi Ukrayini [Dispositiveness and formality in resolving tax disputes in the administrative proceedings of Ukraine]: avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.07. Dnipropetrovsk, 2011. 22 s. [in Ukrainian]
4. Kaplya O.M. (2018) Principi administrativnogo sudochinstva Ukrayini: teoriya ta praktika realizaciyi [Principles of administrative justice of Ukraine: theory and practice of implementation]: avtoref. dis. ... dokt. yurid. nauk: 12.00.07. Kyiv, 2018. 38 s. [in Ukrainian]
5. Kolpakov V., Gordyeyev V. (2014) Princip oficijnogo zyasuvannya vsih obstavin u spravi v sistemi principiv administrativnogo sudochinstva [The principle of official clarification of all the circumstances of the case in the system of principles of administrative proceedings]. *Pravo Ukrayini*. 2014. № 3. S. 47–56. [in Ukrainian]
6. Koreckij I.O. (2017) Princip zmagalnosti v administrativnomu sudochinstvi [The principle of adversarial proceedings in administrative proceedings]: avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.07. Kyiv, 2017. 21 s. [in Ukrainian]

7. Administrativna yusticiya: yevropejskij dosvid i propoziciji dlya Ukrayini (2003) [Administrative justice: European experience and proposals for Ukraine] / Avt.-uporyad. I. Koliushko, R. Kujbida; nauk. red. V. Shishkin. Kyiv: Fakt, 2003. 146 s. [in Ukrainian]
8. Krotyuk O.V. (2013) Princip oficijnogo zyasuvannya vsih obstavyn u spravi ta jogo realizaciya v administrativnomu sudochinstvi Ukrayini [The principle of official clarification of all circumstances in the case and its implementation in the administrative proceedings of Ukraine]: avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.07. Kyiv, 2013. 17 s. [in Ukrainian]
9. Pisarenko N.B. (2019) Konceptualni osnovi administrativnogo sudochinstva v Ukrayini [Conceptual bases of administrative proceedings in Ukraine]: avtoref. dis. ... dokt. yurid. nauk: 12.00.07. Kharkiv, 2019. 33 s. [in Ukrainian]
10. Timchenko G.P. (2010) Principi sudochinstva Ukrayini: metodologiya doslidzhennya [Principles of justice in Ukraine: research methodology]. *Pravova derzhava*. 2010. Vip. 21. S. 306–317. [in Ukrainian]
11. Zahist prava na spravedlivij sud vidpovidno do Yevropejskoyi Konvenciyi z prav lyudini: posibnik (2018). [Protecting the right to a fair trial under the European Convention on Human Rights: a guide. Rada Yevropi. Council of Europe] / ukl. D. Vitkauskas, G. Dikov. Kyiv: Pronto Print, 2018. 190 s. [in Ukrainian]
12. Postanova Verhovnogo Sudu u skladi kolegiyi suddiv Kasacijnogo administrativnogo sudu vid 06.02.2019 u spravi № 814/1793/17 (administrativne provadzhennya № K/9901/58034/18). [in Ukrainian]
13. Postanova Verhovnogo Sudu u skladi kolegiyi suddiv Kasacijnogo administrativnogo sudu vid 03.10.2019 u spravi № 826/15560/15 (administrativne provadzhennya № K/9901/12070/18). [in Ukrainian]
14. Postanova Verhovnogo Sudu u skladi kolegiyi suddiv Kasacijnogo administrativnogo sudu vid 09.12.2019 u spravi № 826/22842/15 (kasacijne provadzhennya № K/9901/14014/18). [in Ukrainian]
15. Postanova Verhovnogo Sudu u skladi kolegiyi suddiv Kasacijnogo administrativnogo sudu vid 31.03.2020 u spravi № 160/8046/18 (administrativne provadzhennya № K/9901/22479/19). [in Ukrainian]
16. Postanova Verhovnogo Sudu u skladi kolegiyi suddiv Kasacijnogo administrativnogo sudu vid 31.03.2020 u spravi № 826/26222/15 (administrativne provadzhennya № K/9901/29427/18). [in Ukrainian]